

Akademik Sosyal Arařtırmalar Dergisi
The Journal of Academic Social Science
Yıl: 1, Sayı: 1, Aralık 2013, s. 276-285

Muhittin ELİAÇIK¹

**ŞEYHÜLİSLAM HOCA SADEDDİN EFENDİ VE MANZUM
FETVÂLARI**

ÖZET

Osmanlı'da nazmen kaleme alınmış eserler arasında hukûkî bir konum taşıyan fetvâlar da yer almış ve bazı şeyhülislâm veya müftüler kendilerine nazmen sorulan sorulara aynı şekilde cevap vermişlerdir. Çok da yaygın olmayan bu şekil belli zaman, çevre ve kişilerle sınırlı kalmış ise de, Osmanlı'da bu konuda bir geleneğin oluştuğu görülmektedir. İlk örnekleri 16.yüzyılın ikinci yarısında görülen bu fetvâlara 17-18. yüzyıllarda da rastlanmıştır, 19.yüzyıldan itibaren ise örnekleri çok azalmıştır. Bu fetvâların ilk örneklerinin Kanûnî ve II.Selim dönemlerinde 30 yıl şeyhülislâmlık yapmış olan Ebussuûd Efendi ile başladığı söylenebilir. Manzum fetvâlar Klasik Türk Edebiyatı içinde de original bir tür olarak ele alınabilir. Fetvâ kelimesi Arapça feta kökünden türemiş ve müşkil bir meselenin güçlü bir cevapla çözülmesini anlatmış, iftâ ise bir meselenin hükmünün araştırılarak ortaya konulmasını ifade etmiştir. Osmanlı'da manzum fetvâlar her biri bir divan şairi olan şeyhülislâm veya müftülerin kaleminden çıkmış olup, bu şeyhülislâmların en başta geleni padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı aynı anda yürüten, tarihçi ve müderris Hoca Sadeddin Efendi'dir. Bu makale de onun tespit edilen manzum fetvâları tanıtılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Fetvâ, manzum fetvâ, Şeyhülislâm Hoca Sadeddin Efendi.

**SHAYKH AL-ISLAM HODJA SADEDDİN EFFENDI AND HIS IN VERSE
FATWAS**

ABSTRACT

Among the works written in verse in the Ottoman Empire, there were also fatwas that is a legal issue and some of the Shaikh al-Islams or Muftis have given the same answers to some of the questions asked to them in verse. In certain time not that common, though limited to people and the environment, a tradition in the Ottoman Empire in this regard has been seen to occur. First examples of these fatwas seen in the second half of the 16th century, common to these fatwas were also found in the 17th - 18th century, whereas the samples are much reduced from the 19th century. The first examples of these fatwas can be said to have originated in the statutory period of 30 years and Selim II, who Shayikh al-Islam Ebussuud Lord. Fatwas in verse is an original type in the Classical Turkish Literature.

¹ Prof. Dr. Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, meliacik63@yahoo.com

The word fatwa derived from the root of the Arabic word “Fetai”, and told about shedding a light on a difficult matter to be solved and the word “ifta” tried to describe the dissolution of a matter to be illuminated by examining it. Fatwas in verse in the Ottoman Empire, each of which were penned by shayikh al-Islams or muftis who were Ottoman poets and one of the foremost of them has been the teacher of the two sultans and historian, professor and Shaikh al-Islam Hodja Sadeddin Effendi. This article introduces his detected fatwas in verse.

KeyWords: Fatwa, verse fatwa, Shaykh al-Islam Hodja Sadeddin Effendi.

Giriş

Manzum hâlde eser kaleme alma, İslâm dünyasında köklü ve çok yönlü bir gelenek olup bu yolla çeşitli konularda yüzlerce eser ortaya konulmuştur. Manzum hâlde eser yazılması hiç şüphesiz müellifin şair olmasıyla ilgili olup, bunda başka etkenlerin de rolü bulunmaktadır. Dinî konuların manzum hâlde yazılması: “Nâzımın şair oluşu veya bu sahada eser verme arzusu, tercüme eserlerde aslının da manzum oluşu, talimî konularda manzum yazma geleneğinin mevcûdiyeti, nazire yazma geleneği, kolay okuma ve ezberleme” şeklinde sıralanabilir.² Nazmen anlatıma Osmanlı’da fetvâ gibi ciddî ve titiz bir konuda da başvurulmuş ve bu uygulamada şeyhülislâm veya müftülerin şairliği ile meselenin manzum hâlde yöneltilmiş olması belirleyici olmuştur.

Arapça bir kelime olan fetvâ, “yiğit, genç, kavî” anlamındaki fetâ kökünden gelmiş ve bir olayın hükmünü açıklayıp güçlükleri çözen kuvvetli cevap” anlamını ifade etmiştir.³ Bu kelimenin çoğulu *fetâvâ* veya *fetâvî* olup, dinî-hukukî bir soruya cevap verme *iftâ*, bir meselenin hukukî hükmünü müftiden sorma *istiftâ*, dinî-hukukî hükmü soran *müsteftî*, fetvâ veren de *müftî* olarak tanımlanmıştır.⁴ İftâ kurumu ilk defa Emevî halifesi Ömer bin Abdülaziz döneminde resmî bir teşkilât hâline gelmiştir.⁵ Osmanlı Devleti’nde savaş, barış, ıslahat, halifenin hal’i, eşkıyaların katli gibi birçok olay fetvâ konusu olmuş, özel hukuku ilgilendiren fetvâlar kişilerin, kamu hukukunu ilgilendiren fetvâlar ise idarecilerin isteği üzerine verilmiştir.⁶ Osmanlı’da Meşihat makamı 15.yüzyıl başlarında kurulmuş ve taşralarda da müftüler bu makama bağlı olarak iftâ görevini yürütmüşlerdir. Fetvâ kitaplarında konular “mes’ele - el-cevâb” şeklinde sıralanmış olup bu fetvâlar bizzat müftü veya bir başkasınca fikhî baplara göre tertip edilmiştir. Osmanlı’da fetvâlar genellikle Hanefî mezhebi esaslarına göre cevaplanmış, ancak doğrudan Kitap, Sünnet veya diğer kaynaklardan da deliller getirildiği olmuştur.⁷

Osmanlı’da, ilk devir şeyhülislâm veya müftüleri devlet ve ilmiye teşkilatında manevi bir nüfuza sahipken, daha sonraki şeyhülislâmlar mutlak dînî lider olarak hâssa vezirlerinin üzerinde sadrazama yakın bir nüfuza sahip olmuşlar, hiyerarşi bakımından da ulemanın reisi sayılmışlardır.⁸ Kanuni dönemine kadar dokunulmazlığa sahip olan şeyhülislâmlar bu dönemden itibaren azil, katil, istifa gibi olayları da yaşamışlardır.

²A.Çelebioğlu, *Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler*, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, İstanbul 1998, s.350.

³Ebu’l-Ula Mardin, *Fetvâ, İA, C.IV*, İstanbul 1977, s.582; Fahrettin Atar, “Fetvâ”, C.XII, *DİA*, İstanbul 1995, s.486.

⁴Ömer Nuhu Bilmen, *Hukuk-ı İslamiyye ve İstılahat-ı Fıkhiyye Kamusu*, İstanbul 1976, C. I, ss. 246-252, C. VIII, ss. 206, 253-267; Atar, “Fetvâ”, a.g.m., s. 487.

⁵F.Atar, *İslam Adliye Teşkilatı*, Ankara1999,ss. 122-123.

⁶Atar, a.g.m.,1995, s. 490.

⁷Abdulkerim Zeydan, *İslam Hukukuna Giriş*, (çev. Ali Şafak), İstanbul 1995, s.231.

⁸Cahit Baltacı, *15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, İstanbul 1976, s. 51.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislâmların en önemli görevi fetvâ vermek olup, bu fetvâlar şahısların özel veya aile hukukuna dair sordukları suallerle kadı veya devlet kurumlarınca havale edilen resmî sorular olarak iki grupta toplanmıştır. Osmanlı'da bir husus hakkında fetvâ alınmak istenildiğinde, fetvâ emini dairesine müracaat edilerek soru yazıyla beyan edilir, fetvâ emini kâtibi bu suali *mesele* adı altında şer'î usule göre sâkk usulüyle ve özel tabirlerle kaleme alırdı. Meseleler, dokuz parmak uzunluğunda ve dört parmak eninde bir kağıt üzerine küçük harflerle talik kırmızı hatla yazılırdı. Fetvâlar, fermanlar gibi dikdörtgen ve genellikle kalın kağıtlara yazılmış, özel kişilerce istenen fetvâlarda genişlik genellikle 9-10.5 cm, uzunluk 19-22.5 cm olmuş, daha geniş (12-16 cm.), daha kısa (15-17 cm.) veya daha uzun (25-31 cm.) olabilmıştır.⁹ Fetvâlarda erkekler için Zeyd, Amr, Bekir, Halid, Velid; kadınlar için Hind, Zeyneb, Hatice, Ümmü Gülsüm, Rabia gibi hayali isimler kullanılmış ve fetvâların altlarına şeyhülislâmların bizzat imza atmaları gerekmiştir.¹⁰ Şeyhülislâmların fetvâlarında düzenleme yeri ve tarihi yazılmayıp, vilayet ve kazâ müftülerinin fetvâlarında ikametgâh, unvan ve fetvâda kullanılan kaynak eser bilgilerinin bildirilmesi zorunlu olmuştur.¹¹

Osmanlı'da Manzum Fetvâlar

Osmanlı'da 16-18.yüzyıllarda bazı şeyhülislam veya müftüler fetvâlarını manzum hâlde de vermişler ve bu uygulama genellikle meselenin nazmen sorulmasından dolayı oluşmuştur. Manzum fetvâ uygulaması şeyhülislâm veya müftülerin şairlikleri ile doğrudan ilişkilidir. Manzum hâlde fetvâ veren şeyhülislâm veya müftülere baktığımızda ailelerinde bir şiir geleneğinin bulunduğu görülmektedir. Mesela, en çok manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan olan Hoca Sadeddin Efendi'nin soyundan Hoca Sadeddin Efendi adlı bir ulema silsilesi doğmuş ve oğulları Mehmed ve Esad Efendiler ile torunları Ebû Saîd Mehmed, Ebû Saîdzâde Feyzullah ve Bahâî Mehmed Efendilerin hepsi manzum fetvâ vermişlerdir.

Manzum fetvâlar edebî yönden zengin olmamakla birlikte çok da fakir sayılmazlar. Soru ve cevaba dayalı bir anlatım düzenine sahip olan bu fetvâlar, ileri düzeyde bir edebî zenginlik taşımaları da, vezin ve kafiyeden ibaret sıradan manzumeler oldukları da asla söylenemez. Bu fetvâlar sanat sergilemeyi değil, sorulan meseleye kısa ve özlü şekilde cevap vermeyi esas almışlardır. Bu fetvâlar genellikle müftü veya şeyhülislâmlara atfedilen övgü ve iltifat dolu sözlerle başlamaktadır. Manzum fetvâlarda özellikle mübalağa, telmih, ta'rîz, tevriye, kinâye, istihdam gibi edebî sanatlar kullanılmıştır. Bu fetvâlar genellikle cedîd ve remel bahirlerinden *fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün* ve *fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün* gibi kısa kalıplarla yazılmışlardır. Manzum fetvâ veren şeyhülislâmlardan birisi de Hoca Sadeddin Efendi'dir.

Hoca Sadeddin Efendi

Osmanlı'da bugünkü bilgilerimize göre en çok manzum fetvâ vermiş şeyhülislâm olarak bilinen Hoca Sadeddin Efendi (1536-1599) İstanbul'da doğmuştur. Künyesi Hasan Can bin Hâfız Muhammed bin Cemâleddin İsfahânî olarak geçtiği gibi, Hasan Cânibn Cemâl et-Tebrîzî şeklinde de geçmektedir. Dedelerinin künyesinden de anlaşıldığı üzere, aslen İsfahan'lı bir Türk aileye mensuptur. Çaldıran savaşından sonra İranlı âlim ve sanatkarlarla birlikte Tebriz'den

⁹Uriel Heyd, *Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri*, çev. Fethi Gedikli, *Hukuk Araştırmaları Dergisi*, 9/1-3, 1995, s.291; Colin Imber, *Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation*, California 1997. s.56.

¹⁰İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, TTK, 2.bsk., Ankara 1965, s. 200-201.

¹¹Mehmet Aksoy, *Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş*, Köln, s.36.

İstanbul'a getirilen İsfahanlı Hâfız Muhammed'in torunu ve Yavuz Sultan Selim'in has nedimi Hasan Can Çelebi'nin de oğludur. Küçük yaşta babasının da nüfuzuyla iyi bir tahsil görekerek sahn müderrisi Karamânî Mehmed Efendi ve devrin diğer büyük âlimlerinden dersler almış ve daha sonra Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den mülâzim olarak 1556'da İstanbul'da Murad Paşa Medresesi'ne müderris tayin edilmiştir. Mayıs 1564'te Bursa Yıldırım Bayezid Medresesi'ne nakledilip bir yıl sonra hâriç rütbesiyle yevmiyesi 50 akçeye çıkarılmış, Mayıs 1570'te Bursa Sultânî Medresesi pâyesini alıp ertesini yıl Sahn müderrisliğine yükselmiş, Şehzade Murad'ın muallimi İbrâhim Efendi'nin ölümüyle de Mayıs 1573'te şehzade hocalığıyla Manisa'ya gönderilmiştir. Bu görev onun hayatında dönüm noktası olarak hem ilmiyede, hem de yönetimde tesirinin giderek artmasına ve "Hoca Efendi" diye anılmasına yol açmıştır. Manisa'da III.Murad'ın büyük saygı ve güvenini kazanarak III.Murad'ın sekiz ay sonra tahta çıkması üzerine İstanbul'a gelip "hâce-i sultânî" unvanıyla sarayda çok seçkin bir konuma ulaşarak etkili kişiler arasında yer almış ve bu konumu III. Murad'dan sonra III. Mehmed devrinde de devam etmiştir. İngiltere ile diplomatik ilişkiler kurulup ticaret antlaşması imzalanmasında da mühim etkileri olmuştur. Konumunu güçlendirmek için Sokullu Mehmed Paşa'nın muhalifleriyle iş birliği yaptığı, aralarının açık olduğu Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi'yi gözden düşürmeye çalıştığı da anlatılmaktadır. III.Mehmed'in vezirlik ve ilmiye rütbelerine tayinde Hoca Sâdeddin'in görüşünün alınmasını istemesiyle konumu iyice güçlenerek iş başına geçen vezîriâzamlar artık onunla iş birliği yapmak zorunda kalmışlardır. III.Mehmed'in Avusturya seferine çıkması ve Haçova zaferinin kazanılmasında gösterdiği büyük başarıyla tesiri daha da artmış, ancak bu tesir uzun sürmemiştir. Çünkü, Damad İbrâhim Paşa'nın yerine Cigalazâde Sinan Paşa'yı veziriazamlığa getirmek isteyince, damadını tutan Safiye Sultan'la arası açılmış ve sultan, annesinin telkiniyle İbrâhim Paşa'yı yeniden veziriazamlığa getirip, Hoca Sâdeddin'i hocalıktan azlederek ulemâ tayinlerine ve diğer devlet işlerine de karışmamasını emretmiştir. Ayrıca, Şeyhülislâm Bostanzâde Mehmed Efendi ve eski ders arkadaşı şair Kazasker Bâkî gibi muhalifleri onun Mekke kadılığı ile merkezden uzaklaştırılmasını istemişlerse de bu fikir uygun görülmemiştir. On ay sonra onun güçlü bahtı yine kendisine yâr olup, İbrâhim Paşa'nın Kasım 1597'de veziriazamlıktan azli ve Bostanzâde'nin de ölümü üzerine beklenmedik bir anda şeyhülislâmlığa getirilmiştir. Yeni veziriazam Hadım Hasan Paşa, meşihate kazasker Bâkî veya Karaçelebizâde Hüsâmeddin'i önerdiği hâlde Sultan III.Mehmed Hoca Sâdeddin'i tercih etmiş ve 1 Nisan 1598'de hâce-i sultânî unvan ve ulûfesi bâkî kalmak şartıyla şeyhülislâmlığa getirilmiş, padişah hocalığı ile şeyhülislâmlığı aynı anda yürüttüğü için de "câmiu'r-riyâseteyn" unvanıyla anılmaya başlanmıştır. III.Mehmed makâm-ı fetvâya yükselmesine: *Oldu mollah Hoca Sa'deddin* (1006/1598) tarihini düşürmüştür. Yeniden güç kazanan Hoca Sâdeddin devlet işlerine karışmaya devam ederek Hadım Hasan Paşa'yı veziriazamlıktan azlettirip yerine Cerrah Mehmed Paşa'yı tayin ettirmiş, ardından üçüncü defa bu makama getirilen Damad İbrâhim Paşa'yı da kendisine bağlamış, Macaristan seferine çıkan Serdar Satırcı Mehmed Paşa'ya tâlimatlar verdiği gibi, başarısızlığı üzerine de onu azarlamıştır. Onsekiz ay iki gün şeyhülislâmlık yapan Hoca Sâdeddin, 2 Ekim 1599 günü III. Murad'a okunacak mevlid için gittiği Ayasofya Camiinde vefat etmiştir. Cenaze namazını Fâtih Camii'nde, halefi Şeyhülislâm Sun'ullah Efendi kıldırılmış ve naaşı Eyüp'te dârülkurrâ hazîresine defnedilmiştir. *Nâgehan göçtü Hoca Sa'deddin* (1008/ 1599) mısraıyla ölümüne tarih düşürülmüştür. Hoca Sâdeddin Efendi, 25 yıla yakın ilmiye mesleği yanında idarî ve siyasî işlerde de söz sahibi olmuş,

zamanın birçok edip ve şairi ona eser sunmuştur. Kendisini eleştiren Âlî bile *Menâkıb-ı Hünerverân* adlı eserini onun isteğiyle yazmış, Takıyyüddin de astronomiyle ilgili yazdığı eserlerini ona ithaf etmiştir. Oğullarını ve yakınlarını önemli mevkilere getirmesi ulemâ mesleğindeki bozulmaya sebep gösterilmiş ve büyük ulemâ ailelerinin doğuşu da onun dönemine rastlamıştır. Daha sağlığında oğullarını Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerine getirttiği ve böylece Hocazâdeler ailesinin ulemâ arasında nüfuz kazandığı ve bu ailenin etkisinin sonraki yüzyıllarda da sürdüğü bilinmektedir. Hoca Sâdeddin'in beş oğlu da ilmiye sınıfına girmiş ve ilk iki oğlu Mehmed ve Esad Efendiler şeyhülislâmlık, Abdülaziz ve Sâlih Efendiler de kazaskerlik yapmışlardır. Torunlarından Ebûsaid Mehmed, Bahâî Mehmed ve Ebûsaidzâde Feyzullah Efendiler de şeyhülislâmlık yapmış olup, bunların hepsinin de şair oluşları dikkati çekmektedir. Hayır ve hasenata yatırım yapmış ve Eyüp camiinde umuma açık bir kütüphane kurmuş, oturduğu Beşiktaş semtinde bir hamam ve bir ekmek fırını yaptırmıştır. Eyüp'te yaptırdığı dârülkurrâ daha sonra tekke ve mescide çevrilmiş olup Servi Mahallesi Mescidi adıyla anılmaktadır. Şeyhülislâm olarak fetvâ vermede çok hızlı davranmış ve her Cuma Ayasofya camiinde sorulan meselelere Türkçe, Arapça veya Farsça mensur veya manzum cevaplar vermiş, manzum fetvâ vermede öne çıkmıştır. Tarihçi, müderris ve şeyhülislâm olan Hoca Sâdeddin Efendi'nin asıl ünü, *Hoca Târihi* diye de bilinen *Tâcü't-tevârih* ile olmuş ve bu eser Osmanlı'nın kuruluşundan Yavuz devri sonuna kadar olan hâdiseleri anlatılmıştır. Bu eserin çeşitli zeyilleri yazılmış, Avrupa'da da 17.yüzyıldan itibaren tercüme yapılmıştır. İki cilt hâlinde basılan bu eserin ikinci cildinin sonunda, Yavuz Sultan Selim'e ait menkıbe türü hikâyelerden oluşan ve Sâdeddin Efendi'nin babası Hasan Can'dan işittikleriyle yazdığı bir *Selinnâme* vardır. Hoca Sâdeddin'in Kanûnî devrine ait notları sonradan oğulları tarafından düzenlenmiştir. Hoca Sâdeddin Efendi, Abdülkerîm el-Kuşeyrî'nin *er-Risâle*'sini, Şattanüffî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair *Behcetü'l-esrâr*'ını, Muslihuddîn-i Lârî'nin Farsça *Mir'âtü'l-edvâr*'ını ve Ūşî'nin Mâtürîdiyye akaidine dair *el-Emâlî* adlı eserini Türkçeye çevirmiştir. İçinde, Gazi Giray'ın kendisine gönderdiği mektupların da bulunduğu Mekâtîb-i Sultanî adlı bir mecmuanın da onun tarafından düzenlendiği bildirilmektedir.¹²

Hoca Sâdeddin Efendi'nin Manzum Fetvâları

Hoca Sâdeddin Efendi, Osmanlı'nın muhteşem yüzyılı olan 16.yüzyıla damga vurup devletin önemli kararlarını yönlendirmiş birkaç büyük şeyhülislâmdan birisi olup, hem bir müderris, hem bir şeyhülislâm, hem de “hâce-i şehriyârî ve câmiu'r-riyâseteyn” unvanı ile iki sultana hocalık yapmış birisidir. 16. yüzyılın ikinci yarısında ilmiye ve seyfiyede en öne çıkan ricâlden olup, ayrıca kendi soyundan “Hocazâdeler” adlı bir ulema silsilesi gelmiş ve bu kimseler şeyhülislâm, kazasker, kadı, müderris olarak devlet ve millet hayatında önemli hizmetlerde bulunmuşlardır. İlmiye mesleğinde 1,5 yılı şeyhülislâmlık olmak üzere yaklaşık 25 yıl hizmet etmiş, ayrıca idarî ve siyasî işlerde de çok önemli kararlara imza atmış, birçok şair ona eser sunmuştur. Şeyhülislâm olarak her Cuma, Ayasofya camiinde meselelere Türkçe, Arapça veya Farsça, genellikle mensur, bazen de manzum olarak cevaplar vermiştir. Manzum fetvâ vermede öne çıkmış birkaç şeyhülislâmdan birisi olup, kendi soyundan gelen Ebû Said

¹²Şerâfettin Turan, “Hoca Sâdeddin Efendi”, *DİA*, C.18, İstanbul 1998,s196-198; Abdurrahman Daş, *Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri*, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Güz 2004, S.14, s.165-207.

Mehmed ve Bahâî Mehmed Efendiler de manzum fetvâ vermede öne çıkmış şeyhülislâmlardandır.

Hoca Sadeddin Efendi'nin elimizde beş manzum fetvâsı olup, bu fetvâların sualleri diğer manzum fetvalara göre çok az övgü içermekte, cevaplarında ise derin ve iddialı sözlerle edebî sanatlar bulunmaktadır. Çoğunu Münih'te Bayerische Staatsbibliothek Türkçe yazmaları arasında tespit ettiğimiz bu manzum fetvâları aşağıdaki şekilde özetlemek mümkündür:

Birinci fetvâ, fikhî bapların vekâlet bölümüne giren ve karışık bir meseleyi içeren bir fetvâ olup, köle alımında vekil kılma ve kılınma üzerine bir mesele sorulmuştur. Hoca Sadeddin Efendi bu suale edebî bir dille cevap vermiştir. Bu fetvâ, fikhî konuların bir bütün hâlinde bilinip tanınması yanında, zeka ve zihin kıvraklığını da gerektiren bir giriftlik içindedir. Fetvâ ve cevabı şöyledir:

Mes'ele: Zeyd, ortaklık üzere Bekir'i, köle olan Amr'ı satın almaya vekil etse; sonra da Bişr aynı şekilde Bekir'i o kölenin alımına vekil edip Bekir de bunu kabul etse; Hâlid bu akdi Bekir'e yüklese; eğer Bekir, Hâlid'in işini kabul edip kölenin alım işini tamamlasa bu köle kimin olur?

El-cevâbu Allahua'lem: Zeyd ve Bişr'in huzurunda Hâlid, Bekir'i bu şekilde vekil etse o köle Bekir ile Hâlid'in olur; Zeyd ve Bişr'e Bekir vekil olamaz. Bu vekil kılma onların gıyabında olsa, o köle, kabul bulunmaksızın gâibinin olur ve Hâlid ve Bekir'e hiç hisse düşmez; delilin sevkettiği icap böyledir. Nitekim Hâlid, Bekir'i tenhada vekil etmese de Bişr etse, o köle Zeyd ve Bişr'in olur ve Bekir'in emegi ortada kalır. Bişr, vekâleti Zeyd'in önünde yüklenirse, o köle, Bişr ve Bekir'in olup Zeyd köleden mahrum olur. Yüce Rabb'in şeriatının emrini *Sa'deddin* böylece nakleder.

İkinci fetvâ, sual ve cevabı çok kısa bir fetvâ olup yine vekâletle ilgilidir ve şöyledir:

Mes'ele: Zeyd, davaya vekil olsa sulh yapabilir mi?

El-cevâb: Davaya vekil olan sulh yapamaz.

Üçüncü fetvâ, fikhî kitaplarında birisine bir şeyi yasak etmek; malını kullanmaktan men etmek anlamına gelen hacr konusuyla ilgilidir. Bu fetvâ, hava, su ve toprağın ortak olduğunu bildiren hadis-i şerif ile de örtüşmekte ve mer'anın umuma açık bir toprak olduğunu ifade etmektedir. Fetvâ şöyledir:

Mes'ele: Zeyd mera üstüne harman yapsa, köylüler de bunu duyup onu dava ettiklerinde Zeyd harmanı kaldırmaya söz verse; ama daha sonra kaldırmayıp oraya ev yapsa köylüler bu evi yıkabilirler mi?

El-cevâb: Mera üstüne şer'î emirle de olsa mera yapılmaz; şeriat o yapı üstünde tek bir taş bırakmaz.

Dördüncü fetvâ, fikhî kitaplarında hudûd bahsine ait konulardandır. Bu fetvâ, manzum fetvâlar içinde edebî yönden iddialı beyitlere gösterilebilecek en güzel örneklerden birisidir. Bu fetvâda geçen "Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh – Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh" beyti tevriye ve kinaye içermekte olup, Arapça bir gramer kaidesine telmih yapılmıştır. Bu kaideye göre, bir harf-i cerr (teviriyeli: para almak), ref' (kelimenin ötre ile özne olması; teviriyeli: azil)" veya "nasb (kelimenin fetha ile nesne olması; teviriyeli: atama)"ı kesinlikle kesmektedir. Yani, bir imamın menfaati için para alması haram olup, ref'(azli) kesin, nasbı (atanmayı) da yok eder.

Bu beyitte ayrıca istihdam sanatı da olup, birkaç anlamı bulunan *cez*m kelimesi kat'î anlamı ile *ref'* kelimesini; kesmek ile de *nasb* kelimesini istihdam etmiş olmaktadır. Bu fetvâ şöyledir:

Me'ele: Bir imam zenginliği olduğu hâlde alenen dilense, ahirette azap görür mü; ona uymak caiz olur mu?

El-cevâb: Menfaat dilenmek haramdır; alenen dilenmek yücelme ve yükselmeyi keser.

Beşinci fetvâ, fikhî konulardan vesâyâ bâbına ait olup, bu fetvâda Hanefî mezhebinde İmam-ı Azam ve İmameyn'in görüşlerine atfen cevap verilmiştir. Zaten fetvâ, soru edilen bir mes'elenin cevabını fıkıh kitaplarından araştırarak ortaya koymaktır. Fetvâ şöyledir:

Mes'ele: Bir kimse malının üçte birini iki şahsa vasiyet ettikten sonra bundan dönüp birinden vazgeçtim dese İmâm-ı Azam'a göre bunun hükmü nedir?

El-cevâb: Bu durumda o iki kimse üçte birde ortaktır; iki varisten birini belirleyip malı havale etmek olmaz. İmam-ı Muhammed, ikisinden birisine vasiyet etseydi bu durumda vârisin birisi belirlenebilirdi der. Ebû Yûsuf ise, ikisinin ortak olması görüşündedir. İmâm, rücû ile vasiyetin arasını ayırmış ve vasiyetin batıl olmasını telkin etmiştir.

Hoca Sadeddin Efendi'nin manzum fetvalarında dikkat çekici bir husus olup, fetvâların soru kısımlarında mübalağalı övgülerin az olduğu ve doğrudan suale geçildiği görülmektedir. Oysa bu durum diğer şeyhülislâmların fetvalarında hiç de böyle olmayıp, çoğunun: *sadeğçe-i kevn, ukde-güşâ-yı işkâl, kalem-perdâz-ı hikem-sâz-ı dîn, zevât-ârâ-yı hükm-i Kirdigâr, müfti-i zamâne vü hallâl-ı müşkilât, ekmel ü keşşâf-ı rûzigâr, re'îs-i eimme-i 'ulemâ, mesned-ârâ-yı mahfel-i fetvâ, müşkil-endâz-ı mahfel-i ulemâ, kâ'id-i rekb-i cümle-i fuzalâ, bahr-ı râ'ik, ukde-güşâ-yı müşkil-i nâs, miftâh-ı fuzûl u kenz-i ecnâs..* vb. övgü dolu ifadelerle başladığı görülmektedir. Sadeddin Efendi'ye sorulan mes'elelerde ise sadece ikinci fetvâda *ey ser-efrâz-ı firka-i fuzalâ*, üçüncüde *fâzılâ*, beşincide de *müfti-i 'âlem* övgüleri geçmekte olup, diğer manzum fetvalara göre oldukça azdır.

Fetvâların metinleri

1. Mes'ele¹³

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

'Abd-i ma'lûm 'Amrı şirketile
Zeyd Bekri şirâya itse vekîl
Sonra Bişr itse Bekri ol 'abdün
Şirketile şirâsına tevkîl
Anı dahi takabbül itse Bekir
Hâlid ol 'akdi eylese tahmîl
Ger kabûl idüp emr-i Hâlidî Bekr
İtse abdün şirâsını tekmîl
'Abd-i mezbûr kangısınun olur
Nicedür emr-i şer'i Rabb-i Celîl

el-cevâbuAllahua'lem

Mahzar-ı Zeyd ü Bişrde Bekri
Hâlid itse o vechile tevkîl
Bekr ile Hâlidün olur ol kul

¹³Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

Olımaz Zeyd ü Bişre Bekr vekîl
 Olsa gaybetlerinde bu tevkîl
 Gâ' ibinün olur o kul bî-kabîl
 Hâlid ü Bekre hıssa degmez hiç
 Böyledür muktezâ-yı sevk-i delîl
 Nitekim itmeseydi Hâlid emr
 Bekri tenhâda itse Bişr vekîl
 Zeyd ü Bişrün olur o kul Bekrün
 Emegi ortada bulur ta'tîl
 Bişr ü Bekrün olur vekâleti Bişr
 Zeyd öninde iderse ger tahmîl
 Zeyd mahrûm olur o dem kuldân
 Böyledür emr-i şer'i Rabb-i celîl
 Nakl ider bu cevâbı *Sa'deddîn*
 Kütüb-i kavmden bilâ-tebdîl

2.¹⁴

Sûret-i fetvâ-yı şerîf

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Ey ser-efrâz-ı fırka-i fuzalâ
 Buyurun nicedür bize fetvâ
 Sulha kâdir olur mı şer'â
 Zeyd olsa vekîl bi'd-da'vâ

el-cevâb

Sulha olmaz vekîl bi'd-da'vâ
 Böyle yazmış eimme-i fetvâ
Ketebehü'l-fakîr Sa'deddîn 'afâ 'anhu

3.¹⁵

fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Zeyd-i hâdis hırmen ihdâs itse mer'â üstine
 Ehl-i karye gûş idüp itdükde da'vâ üstine
 Hırmeni kaldırmağa 'ahd eylese ol demde Zeyd
 Ba'dehû kaldırmayup ev yapsa ol câ üstine
 Hedmine kâdir olur mı ehl-i karye fâzılâ
 Vir cevâbın ecri olsun Rabb-i a'lâ üstine

el-cevâb

Emr-i şer'î ile mer'â yapma mer'â üstine
 Bir hacir şer' eylemez ibkâ o mebnâ üstine
Ketebehu Sa'deddîn

¹⁴Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

¹⁵Bayerische Staatsbibliothek Cod. Turc 266.

4.¹⁶

fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün

Bir imâmın gınâsı muğni iken
Kılsa dâ'im su'âl-i vech-i sarîh
Ana yevm-i cezâ 'azâb ola mı
Ya ana iktidâ olur mı sahîh

el-cevâb

Cerr-i mûsâ olur harâm-ı kabîh
Cezm ider ref' ü nasbı cerr-i sarîh
Ketebehu Sa'deddîn

5.Mes'ele¹⁷

mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Vasiyyet itse sülâ-i mâlın iki şahsa bir kimse
Dönüp dise rucû' itdüm birinden lâ-'ale't-ta'yîn
İmâm-ı A'zam aslında nedür hükm-i Hudâ bunda
Buyursın müfti-i 'âlem cevâbın idelüm tahsîn

el-cevâb

Bu sûretde sülûsde müşterekdür ol iki kimse
Olunmaz vârise tefvîz ikisinden birin ta'yîn
İkisinden birisine vasiyyet idüp olsaydı
Muhammed vârisündür der bu sûretde birin tebyîn
Ebû Yûsuf ikisi müşterek olmağa zâhibdür
İmâm eyler vasiyyet bâtila olmasını telkîn
Rucû' ile vasiyyet beynini fark eylemişdür ol
Cevâbı böyle nakl ider kütübden *Hâce Sa'deddîn*

Sonuç

Hoca Sadeddin Efendi, Osmanlı'nın muhteşem yüzyılı olan 16.yüzyıla Ebussuûd ve Bostanzâde Mehmed Efendiler gibi, damga vurmuş müstesna şeyhülislâm veya devlet adamlarından birisi olup, çok yönlü ve köklü kişiliği ile bu simalar arasında da ayrıca müstesna bir konumda bulunmuştur. Çünkü o, sadece bir şeyhülislâm değil, daha öne çıkan yönüyle bir tarihçi ve hâce-i şehriyârîdir. Üstelik iki padişahın hocası olduğu için de "câmiu'r-riyâseteyn" unvanı verilmiştir. Böyle olmakla beraber, hayatında azil ve men'leri de yaşamıştır. Şeyhülislâmlığı 1,5 yıl gibi az sayılabilecek bir süreden ibaret ise de manzum fetvâ veren şeyhülislâm ve müftüler arasında en çok fetvâ vermiş bir isimdir. Onun elimizde mevcut olan beş manzum fetvâsından ikisi vekâlet, diğerleri de hacr, hudûd ve vesâyâ konularını içermektedir. Ona sorulan manzum suallerde övgü dolu ifadelerin çok yer almaması, cevaplarında ise gayet edebî bir dilin kullanılmış olması dikkat çekici bir husustur. Ona ait bir başka dikkat çekici yön de, "Hocazâdeler" in atası olarak açtığı manzum fetvâ çıkırının, her biri şeyhülislâm, kazasker, kadı veya müderris olan oğulları veya torunları tarafından adeta ata

¹⁶Bayerische Staatsbibliothek Cod.Turc 266.

¹⁷yazmalar.gov.tr, 06 Mil Yz A 7468, sf.416, vrk. 412b.

yadigârı gibi devam ettirilmiş olmasıdır. Mesela, onun torunlarından Ebûsaid Mehmed ve Bahâî Mehmed Efendilerin toplam altı manzum fetvâsı olup, Ebûsaidzâde Feyzullah Efendi'nin ise şu ana kadar manzum fetvâsı tespit edilmese de mürettep bir divanı vardır. Bu ise, Hocazâdelerin şu anda tespit edilen manzum fetvâların yarısından fazlasını kaleme almış oldukları anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- AKSOY, Mehmet, (1998), Şeyhülislamlıktan Bugüne Şeyhülislamlıktan Diyanet İşleri Başkanlığına Geçiş, Köln.
- ATAR, Fahrettin, (1995) “Fetvâ”, DİA, İstanbul.
- BALTACI, Cahit, (1976),15. ve 16. Asırlarda Osmanlı Medreseleri, İstanbul.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, (1976),Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fikhiyye Kamusu, İstanbul.
- BURSALI M.TAHİR, (1333-42), Osmanlı Müellifleri, İstanbul, I, 256.
- ÇELEBİOĞLU, Amil,(1998),Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler, Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları, MEB yayını, İstanbul.
- DAŞ, Abdurrahman,(2004), Hoca Saadeddin Efendi'nin Hayatı ve Eserleri, SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi, S.14.
- HEYD, Uriel, (1995), Osmanlı'da Fetvâ Müessesesinin Bazı Tezahürleri, (Çev.Fethi Gedikli),Hukuk Araştırmaları Dergisi.
- IMBER, Colin, (1997), Ebussuud: The Islamic Legal Interpretation, California.
- MARDİN, Ebu'l-Ula, (1977)“Fetvâ”, İA, İstanbul.
- TURAN, Şerâfettin, (1998), “Hoca Sâdeddin Efendi”, DİA, C.18, İstanbul.
- UZUNÇARŞILI, İ.H., (1965), Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı, TTK 2.bsk., Ankara.
- ZEYDAN, Abdülkerim,(1995),İslam Hukukuna Giriş, (Çev. Ali Şafak), İstanbul.

Yazma Eserler:

Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Turc 266.

“yazmalar.gov.tr”den:

Câmiü'l-fetâvâ, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüp., 22 Sel 6094.

Fetâvâ, 03 Gedik 18294/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ,03 Gedik 18051, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

Fetâvâ, 03 Gedik 18430, 18400/1, Afyon Gedik Ahmet Paşa İHK.

el-Fetâvâ, 06 Mil Yz A 7468.

Fetâvâ-yı Nu'mâniye, 19 Hk 1685, Çorum Hasan Paşa İHK, 240 yk.

Fetâvâ-yı Ferâ'iz, 19 Hk 1664